

СУБ'ЄКТНИЙ ФОКУС У «ЗАПИСКАХ» П. МОГИЛИ

Олешко Юлія Леонідівна

асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті проаналізовано суб'єктний фокус у «Записках» П. Могили. Суб'єктний фокус розглядається як фіксована позиція мовця, з якої відбувається текстотворення, і яка маркується дійсними (просторовими і часовими), оцінними і метатекстовими елементами.

Ключові слова: суб'єктний фокус, просторовий/часовий дейксис, оцінка, метатекст, староукраїнська літературна мова XVII ст., «Записки» П. Могили.

«Записки» П. Могили – одні з найперших приватних записів, які збереглися до сьогодні. Вивчення цього тексту проводилося за різними аспектами: функціонування абстрактної лексики [Тома 2010], виявлення структурних параметрів «тексту в тексті» [Денисенко 2010], окреслення філософських поглядів автора [Нічик 1997]. Вагомий внесок у дослідження цієї писемної пам'ятки зробила І. Жиленко, яка опублікувала «Записки» П. Могили з передмовою, описом і фотокопіями текстів [Записки 2011]. Менше уваги приділено таким науковим проблемам, як комунікативно-когнітивні параметри текстотворення у староукраїнській мові, мовна атрибуція суб'єктивних виявів мовця в тексті.

Актуальність дослідження визначається необхідністю застосування новітніх лінгвістичних методів для вивчення писемних пам'яток як результату мовленнєвої діяльності, вербалізації суб'єктивності автора відповідно до комунікативно-когнітивних зумовленостей синхронічного зрізу першої половини XVII ст. **Об'єктом вивчення** є сукупність засобів вербалізації суб'єктного фокусу у «Записках» П. Могили, тоді як особливості реалізації суб'єктивних значень (віддаленість/наближеність до об'єкта мовлення у часі і просторі, ставлення до об'єкта мовлення і тексту), які охоплюють суб'єктний фокус, становлять **предмет** дослідження.

Проблема суб'єктного фокусу окреслена в дисертації І. Смушинської, в якій науковець розуміє суб'єктний фокус як «концентрацію уваги автора-мовця на певному фрагменті реальності, зайняття відносно нього певної ідеологічно-оцінної позиції і проєкування цього об'єкта під визначеним кутом зору з певної просторової позиції на художній універсум» [Смушинська 2003, 124-125]. Суб'єктний фокус близький до категорії антропоцентричності, яку розглядають в колі тексто-во-дискурсивних категорій О. Селіванова [2002], Т. Єщенко [2009] та ін. Явище суб'єктного фокусу також безпосередньо пов'язане з ідеями про фокалізацію, висловлюваними нараторологами Ж. Пуйоном, Цв. Тодоровим, Ж. Женнетом та ін., і розгорнуте у вивченні суб'єктивної модальності.

У цьому дослідженні ми вважаємо, що суб'єктний фокус – це точка відліку, з якої здійснюється фокалізація об'єктів навколишнього світу і перетворення їх у суб'єктивовану дійсність, фіксована позиція мовця, з якої відбувається

текстотворення. Суб'єктний фокус формується між онтологічною реальністю і віртуальним світом тексту. Так, мовець виступає інтерпретатором дійсності, який прагне у процесі комунікації модифікувати когнітивне середовище реципієнта. У цьому дослідженні ми **маємо на меті** розглянути особливості суб'єктного фокусу у «Записках» П. Могили. Джерельною основою дослідження є передрук цього тексту, здійснений в «Архиве Юго-Западной России» (М. Зап.). Публікація XIX ст. зіставлялася з оригіналом, який зберігається у рукописі першої половини XVII ст.

Наявність особистих записів священнослужителів, як зазначає І. Жиленко, є доволі рідкісним явищем, однак «Записки» П. Могили не є автобіографічним письмом [Записки 2011, 28]. Записи велися впродовж 1628-1632 років, тобто в період перебування П. Могили на посаді архімандрита Києво-Печерської лаври. Більшість записів зроблено святителем, деякі – ймовірно, його помічником, що досить важко встановити, оскільки текст має численні правки. Ця особливість пояснюється активним користуванням записником, тематика частини записів (чуда, пов'язані з православними святинами, та церковні канони і молитви) натякає на те, що, ймовірно, архімандрит готував рукописні тексти до друку.

Записи П. Могили про чудесні явища в православній церкві є виразно авторськими текстами. Майже кожен з них має інформацію про час, місце й особу, від якої записаний. Відносно оповідуваного мовець фіксує свою позицію ззовні, відсторонюючись, вказує на надійність і достовірність джерела, але водночас і привласнює цей текст собі: *Се же отъ многихъ достовѣрныхъ мужей благородныхъ, самовидцевъ сему бывшихъ, слышавъ, написахъ въ плъзу правовѣрныхъ, въ пострамленіе же зловѣрныхъ* (М. Зап., 61).

Мовець акцентує увагу на джерелі інформації; імена, які він вказує, є відомими й авторитетними, на чому базується впливовість текстів: *Се же написано прочтохъ въ мултанскомъ лѣтописцѣ, и отъ многихъ самовидцевъ достовѣрныхъ слышавъ, изрядніе же отъ папы Вистярника тогда бывшаго... и отъ Драгомира великаго питаря Угровлахійскія земля* (М. Зап., 84).

Примітно, що просторова позиція мовця не є сталою. На початку і наприкінці він коментує оповідувану історію, виступаючи в ролі спостерігача: *Азъ написалъ сіа въ увѣреніе всѣмъ къ святымъ пещерамъ приходящимъ на пересторогу и въ блюденіе* (М. Зап., 51). Однак, переповідаючи історію, мовець потрапляє всередину, бере в ній безпосередню участь. Знання, які мовець отримав від когось стороннього, він інтеріоризує та вже відтворює, як іманентні: *Федко грѣшникъ рече: «... послушайте же мене мужа грѣшника (всегда бо имѣяше обычай себе грѣшника именувати)»* (М. Зап., 52). Парентетична конструкція, яка уточнює висловлювання, створює враження про мовця, як свідка і знавця оповідуваної ситуації.

В суб'єктивний ракурс бачення людини вводиться об'єкт її уваги з онтологічного об'єктивного буття [Смущинська 2003, 133], який відображається в її свідомості, трансформується і вербалізується, репрезентуючи ті смисли, які мовець йому надає. У нашому випадку об'єкти зображення є виразними, експресивно забарвленими і контрастними: *Церковъ стѣго архистратига [му]рованная, которую*

гды зъ мѣсца своего до села перенесено и поставено, **тоей жъ ночи** добудовавши ей, **сама ся Бжїєю силою** знову на старое мѣсце перенесла... Татаринъ одинъ до цментаря конемъ впаль, **заразъ** и самъ и конь, падши, здохли, а другїе то обачивши, **страхомъ обнятыи**, поутекали и церковь вцалѣ зостала. Птакъ **жадетъ** не сидитъ на ней **никгды** (М. Зап., 49).

Часова дистанція між подією, її сприйняттям і відтворенням також варіюється. Більшість оповідуваних історій належать до недалекого минулого, тобто їхніми очевидцями були сучасники П. Могили. Переповідний минулий час превалює, але також мовець іноді вдається до актуалізації, використовуючи теперішній історичний час: *Евангелїе напрестолное, на мемвранахъ писаное, отъ великаго Володимера Олгердовича, князя руского, поданое. **Есть** же в немъ **написаное** сицево* (М. Зап., 59); *ибо въ Левитику **глаголетъ*** (М. Зап., 98).

Прагнення мовця досягти інтерактивності і відсутність саморефлексії також свідчать на користь того, що святитель планував видати друком оповідання про чуда, пов'язані з православними святинями: ***Видите** убо, **братіе**, каково зло есть сребролюбїе и како тяжкій грѣхъ есть святотатство, якъ же Ананїи и Сампфир* (М. Зап., 79).

В «Записках» чітко простежується ідеологічна позиція мовця. Він споглядає дійсність крізь призму церкви, що віддаляє цей текст від автокомунікації і наближає до полеміки з віртуальним опонентом. Перспектива бачення мовцем світу виходить із точки «старовѣчное наше благочестїе», яке протиставляється «новоумышленїи унїи», а також католицизму, кальвінізму, іудейству: *Въ **лѣто** **ѣх** егда въ Россїи **попущенїемъ Божїимъ** злочестивое отступство, **глаголемое унїя**, множитися нача, епископство ... **нѣ**кому отступнику дано бысть отъ царя* (М. Зап., 61). Конфесійна приналежність і соціальний статус особи, про яку йде мова, як правило, фіксується. Мовець зосереджує на цьому увагу, оскільки ці номінації самі по собі є значущими для нього, тобто мають оцінне ядро і визначають напрямок думки: ***Нѣкто** отъ **благородныхъ** ... калвианскїа **ереси*** (М. Зап., 68). Вказівка на шляхетне походження людини, яка сповідує віру, відмінну від мовця, натякає на те, що врешті вона прийде до правильного, на думку П. Могили, рішення – перейде у православ'я.

Взагалі, сценарій, якого дотримується мовець, типовий для всіх історій, тому очікування реципієнта лишаються виправданими. В кожному тексті є пікова точка (*але предивному чудеси!* (М. Зап., 55), на якій фокусує мовець і після якої рух оповіді змінює напрямок.

В кожній історії мовець локалізує себе всередині, створюючи ілюзію епістемічної влади, хоча відсутність дрібних деталей розвінчує враження про мовця, як учасника подій. Його мові властива егоцентричність; мовець репрезентує себе перед адресатом, отже, бере на себе відповідальність: ***Азъ** же **Петръ** **Могила**, великій **Архимандритъ** **святыхъ** **великихъ** **чудотворныхъ** **Лавры** **печерскїа** **Кїевскїа**, **написалъ** **сія*** (М. Зап., 51), *князь же **мнѣ** се **повода*** (М. Зап., 121).

Для мовця характерна категоричність і однозначність. Він зображує об'єкти в двох ракурсах: позитивному і негативному. Позитивний ракурс

викладу співвіднесений із традиційною епістемою: ...юноша *Стефанъ*, ... *крavecъ художествомъ, смѣренъ, чистъ, благоговѣенъ, и никогда же правила церковнаго, якъ же инокъ, оставляше* (М. Зап., 84). Натомість, передбачувано, що уніатський єпископ Афанасій Пакость зображений, як «суровъ и немилостивъ». Відповідно, його смерть мовець змальовує жорсткою й натуралізовано, що, безперечно, впливає на перцепцію: ...испроверзаше скверную и немилостивую душу свою, страшно и немилостивно бѣсы хулную его главу съ выею отъ нечистаго и богомерзкаго тѣла его насиліемъ невидимо исторгоша (М. Зап., 115-116).

Цікаво, що мовець вкладає оцінні характеристики у саме прізвище єпископа, видозмінюючи його так, як вигідно для контексту: ...сей вышеереченный *Пакость*, по имени его бысть и житіе его (М. Зап., 114). Завдяки вказівці на те, що про цю особу вже йшлося раніше, реципієнт має змогу зрозуміти мовну гру і ставлення автора до об'єкта.

За допомогою метатекстових операторів автор відчужується від свого тексту, дивиться на нього, як на власний продукт [Смущинська 2003, 129], суб'єктний фокус переміщується в надтекстову площину: *Азь же написалъ сіа отъ вышеименованнаго Яна Пиглавскаго повѣствуема слышавъ* (М. Зап., 51); *той же Варлаамъ іеромонахъ повѣда намъ* (М. Зап., 78). Обидва приклади мають ретроспективне відсилання до інших історій і вже згаданих осіб.

Федко...нача глаголати молитву Господню, се есть, Отче нашъ (М. Зап., 52). У цьому випадку мовець організовує свій текст, встановлюючи еквівалентні зв'язки між об'єктами зображення.

У «Записках» П. Могили призма, крізь яку сприймаються події, – церква, тому приватні записки близькі до полеміки з віртуальним опонентом. Суб'єктний фокус, що є відправною точкою для формування і реалізації комунікативних інтенцій, визначається ідеєю зміцнення православної віри, що видавалось архімандриту важливим завданням. Чинник, що визначає суб'єктивне ставлення спостерігача до особи або явища, – співвіднесеність із собою (напр., конфесійна приналежність). Позиція мовця у тексті відображає егоцентричність викладу і прагнення переконати адресата. Просторовий фокус контамінований – локалізується ззовні (коли на початку і наприкінці «історії» мовець відсторонюється від неї і позиціонує себе як спостерігач і коментатор) і всередині (коли мовець вживається в «історію» як безпосередній свідок і навіть учасник подій). Часовий фокус також варіюється: в теперішньому часі мовець постає учасником подій, а в минулому – спостерігачем.

Олешко Юлия Леонидовна, асп.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

Суб'єктний фокус в «Записках» П. Могили.

В статье проанализирован субъектный фокус в «Записках» П. Могили. Субъектный фокус рассматривается как фиксированная позиция говорящего, под углом которой происходит текстотворение и которая маркируется дейктическими (пространственными и временными), оценочными и метатекстовыми элементами.

Ключевые слова: субъектный фокус; пространственный/временной дейксис; оценка; метатекст; староукраинский литературный язык XVII в.; «Записки» П. Могили.

Yuliya Oleshko, Postgraduate student

Kyiv National Taras Shevchenko University

Subjective Focus in the “Notes” by P. Mohyla

The article analyzes subjective focus in the “Notes” by P. Mohyla. It considers subjective focus as a speaker’s fixed position, which is the main point of text creation being marked by deictic (temporal and spatial), evaluative, and metatextual elements.

Key words: subjective focus; spatial / temporal deixis; deictics; evaluation; metatext; Old Ukrainian literary language of the 17th century; “Notes” by P. Mohyla.

Література:

1. Денисенко, О. Сюжетна структурованість новел-легенд Петра Могили / Ольга Денисенко // Літературознавчі обрії. Праці молодих учених, 2010. Вип. 17. Літературна медієвістика. – С. 103-107.
2. Єщенко, Т. А. Лінгвістичний аналіз тексту: модул. курс / Т. А. Єщенко; Донец. ін-т соц. освіти. – Донецьк, 2009. – 336 с.
3. Записки святителя Петра Могили / Упорядкування І.В. Жиленко. – К., 2011. – 528 с.
4. Нічик, В. М. Петро Могила в духовній історії України / В. Нічик. – К. : Український центр духовної культури, 1997. – 328 с.
5. Селиванова, Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации / Е. А. Селиванова. – К. : Фитосоцицентр, 2002. – 336 с.
6. Смуцинська, І. В. Модальність французького художнього тексту: типи та засоби вираження : дис... д-ра філол. наук : 10.02.05 / Смуцинська Ірина Вікторівна ; Київський національний ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2003. – 478 с.
7. Тома, Н. Абстрактна лексика у «Власноручних записках» Петра Могили / Наталія Тома // Мовознавчий вісник. Збірник наукових праць. – Черкаси, 2010. Вип. 11. – С. 122-125.

Список умовних скорочень назв джерел

М. Зап. – Могила П. Записки. Архив Юго-Западной России. – Ч. 1. – Т. VII. – К., 1887. С. 49-189.

Стаття надійшла до редакції 12.11.2015.